

Крижановська З. Ю.

ТВОРЧА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОЕКТУВАННЯ ЇЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена вивченню феномену творчості в контексті проблеми особистісного розвитку. А саме, дослідження полягає в розширенні уявлень про креативність у контексті самореалізації особистості. Отримані результати дозволяють уточнити вплив креативності як системної властивості на можливість самопроекткування власного майбутнього. Емпіричні дані дослідження збагачують і поглиблюють уявлення про детермінанти самореалізації особистості.

Ключові слова: творчість, творча спрямованість, креативність, когнітивні властивості, самореалізація.

Статья посвящена изучению феномена творчества в контексте проблемы личностного развития. А именно, исследование состоит в расширении представлений о креативности в контексте самореализации личности. Полученные результаты позволяют уточнить влияние креативности как системного свойства личности на возможность самопроектирования собственного будущего. Данные эмпирического исследования обогащают и углубляют представление о детерминантах самореализации личности.

Ключевые слова: творчество, творческая направленность, когнитивные особенности, креативность, самореализация.

The article is devoted to studying the phenomenon of creativity in the context of personal development. Specifically, the study is to expand understanding of creativity in the context of self-identity. The obtained results allow to clarify the impact of creativity as the system properties you can самопроектирующая own future. Empirical data research enrich and deepen understanding of the determinants of self-identity strategy.

Keywords: art, art direction, creativity, cognitive properties, self-realization.

Розвиток інноваційних технологій і доступність інформаційного простору сьогодення задають високий рівень конкуренції та прискорюють темп взаємодій і змін, котрі торкаються різноманітних

аспектів життя людей. З одного боку, ці особливості розширюють можливості для успішної самореалізації особистості у всіх сферах життєдіяльності. З іншого боку, сучасні умови висувають високі вимоги до здатності приймати самостійні рішення, розробляти і реалізовувати нестандартні ідеї, переносити отримані знання в інші сфери життя, змінювати тактики поведінки під час вирішення різноманітних задач. Таким чином, сьогодні вимагає від особистості використання всіх її ресурсів і творчих, зокрема. На думку відомого гуманіста Абрахама Маслоу, творча спрямованість людини (креативність) є її вродженою ознакою, проте досить часто в процесі життя людина здатна її втрачати.

Креативність є однією з найперспективніших проблем сучасної психологічної науки. Креативність – це природна властивість особистості, яка існує від початку життя людини. Розвиток креативності особистості передбачає не пасивне засвоєння нав'язаних форм і методів ставлення до навколишнього, а власне активне і гнучке сприймання, засноване на індивідуальних якостях людини. Їх пізнання і реалізація стають основою формування особистості, її творчого ставлення до себе, до навколишніх, до життя.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У психологічних дослідженнях природа креативності трактується неоднозначно. З креативністю зіставляються різні психологічні конструкти: когнітивні властивості (Я. О. Пономарьов, Д. Б. Богоявленська, М. О. Холодна, В. М. Дружинін, С. А. Мідник та ін.), мотиваційні утворення (Л. С. Виготський, Д. Б. Богоявленська, А. М. Матюшкін, Т. Амабайл та ін.), особистісні риси (Т. Амабайл, К. Мартіндейл, Е. Е. Тунік та ін.).

Сьогодні, з врахуванням багатоаспектності цього феномена, креативність все частіше розглядається в руслі комплексного підходу (Т. А. Баришева, А. Н. Воронін, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, М. М. Кашапов та ін.).

Відтак Я. Пономарьов звертає увагу на два чинники, що інколи пов'язуються з креативністю: мотиваційна напруженість (формально-динамічний бік мотивації) – інтенсивна пошукова активність, інтелектуальна активність, що впливає на перехід від однієї стадії творчого процесу до іншої в ході розв'язання творчого завдання; сенситивність – висока чутливість до інтуїтивних та побічних утворень, від чого залежить ефективність інтуїтивного рішення, утримання та здійснення побічних продуктів. Д. Богоявленська досліджує творчу обдарованість як інтелектуально-мотиваційну ініціативність. Вона розробила методики “креативного поля”. На основі експерименталь-

них даних Д. Богоявленська робить висновок, що творчі здібності розвиваються нерівномірно, оскільки існує два піки цього розвитку: найяскравіший сплеск їх прояву відбувається у віці 10 років, другий – в юнацькому віці. Перший пік належить до першого прояву креативного рівня, а евристичний рівень починається зі старшого дошкільного віку. Евристичний рівень – прояв активності людиною, яка має засоби для рішення, але продовжує аналіз, завдяки чому відкриває нові засоби рішення. На креативному рівні людина не використовує самостійно знайдену емпіричну закономірність як спосіб рішення, а розглядає її як нову проблему. В. Моляко досліджує формування, становлення і розвиток творчої обдарованості в технічній діяльності. На його думку, здібності належить розглядати у зв'язку з творчим потенціалом людини. Творча обдарованість є статичною підсистемою, а вміння та навички – це динамічні показники, що формуються на основі обдарованості. Обдарованість регулює і стимулює творчу діяльність, сприяє вирішенню особистістю проблем, пов'язаних із пристосуванням до ситуації, інших людей та до себе самої. Обдарованість завжди пов'язана з творчістю. Якщо ж людина володіє високими творчими здібностями, то її діяльність більш оригінальна. Праці М. Холодної присвячені вивченню інтелектуальної обдарованості у зв'язку з обдарованістю творчою. На основі систематизації основних підходів до вивчення питання вона розрізняє терміни “обдарованість”, “творчість” і “креативність”. В. Дружинін вважає, що креативність – це властивість, яка актуалізується лише тоді, коли це дозволяє середовище. Формування креативності залежить від певних умов, зокрема, від того, що не існує: зразка регламентованої поведінки, позитивного зразка творчої поведінки, умов для наслідування творчої поведінки, соціального підкріплення творчої поведінки.

Незважаючи на значну кількість досліджень, спрямованих на вивчення різноманітних проявів творчої спрямованості людини (її креативності), залишається недостатньо вивченою проблема креативних властивостей особистості в контексті проектування та вибору шляхів самореалізації. У зв'язку з цим виникає необхідність здійснення теоретичного та емпіричного дослідження особливостей творчої спрямованості особистості в процесі вибору стратегії її самореалізації, що і є метою цієї праці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найбільш адекватним цій праці є підхід, котрий визначає креативність як особистісний ресурс, суб'єкту детермінацію творчості (Т. А. Барішева, М. М. Кашапов, Е. В. Каганкевич,

Н. Ю. Хрящева та ін.). Виходячи з розуміння креативності як джерела творчості, можна зробити припущення, що креативність, насамперед, за рахунок множинності своїх аспектів, служить ресурсом у більш широких межах самореалізації особистості. Таке трактування феномена дає можливість дослідження креативності в процесі вибору шляхів самореалізації особистості в межах системного підходу (Б. Ф. Ломов, М. М. Кашапов, Ю. В. Скворцова, Д. Б. Богоявленська, Т. А. Барішева та ін.).

Відповідно до цих положень креативність є багатокомпонентним психологічним утворенням, котре визначає творчі можливості людини за допомогою специфічних когнітивних та мотиваційно-особистісних властивостей, які здатні актуалізуватися в проблемній ситуації.

Щодо когнітивної складової креативності, то особливості мислення, пов'язані з креативністю, розглядаються науковцями в двох основних аспектах. Перший аспект, проблемний, акцентує увагу на розпізнаванні, визначенні і подоланні проблемної ситуації (С. Л. Рубінштейн, М. М. Кашапов, І. Н. Семенов, М. Вертгеймер, Р. Стернберг, Т. Любарт та ін.). Другий аспект, змістовний, відображає параметри продукування ідей: швидкість (Дж. Гілфорд, В. М. Дружинін, М. А. Холодна, Т. Любарт, Е. П. Торренс, Е. Е. Тунік та ін.), гнучкість (Дж. Гілфорд, Е. П. Торренс, Е. Е. Тунік, Я. О. Пономарьов, Д. В. Ушаков та ін.), оригінальність (Дж. Гілфорд, Є. П. Торренс, Е. Е. Тунік та ін.). Окрім того, науковцями доводиться включення в структуру креативності мотиваційних властивостей (Л. С. Виготський, В. Д. Небиліцин, Д. Б. Богоявленська, Е. Е. Васюкова, Г. Д. Чистякова та ін.).

Аналіз наукової літератури засвідчує вивчення вченими і мотиваційно-особистісної складової креативності. А саме, науковцями стверджується, що виявлення і продуктивне вирішення проблем людини визначається її внутрішньою пізнавальною мотивацією (Д. Б. Богоявленська, К. Мартіндейл, Т. А. Барішева, А. М. Матюшкін та ін.) і загальною творчою позицією особистості (Т. А. Барішева та ін.). З такою системою когнітивних і мотиваційних властивостей особистості Ф. Вільямс, Т. Любарт, Е. Е. Тунік зіставляють особистісно-індивідуальні властивості: схильність до ризику, складність, допитливість і уяву.

У працях психологів-гуманістів (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) й розробках Л. О. Коростильової стверджується, що важливим мотиваційним конструктом є тенденція до самоактуалізації. Креативна особистість використовує свої здібності і талант,

прагне до реалізації свого потенціалу та досягнення успіху в різних сферах життя. На думку Л. О. Коростильової, самореалізація передбачає гармонійний розвиток особистості через застосування адекватних зусиль, спрямованих на розкриття генетичних, індивідуальних й особистісних потенціалів.

Самореалізація особистості є планомірним шляхом досягнення поставленої мети. Тому важливим в цьому аспекті є аналіз поняття стратегії самореалізації в контексті життєвого шляху особистості. Стратегія самореалізації пов'язана, перш за все, зі здатністю особистості до самопроєктування. Здатність до самопроєктування, своєю чергою, має на меті актуалізацію та реалізацію креативних властивостей особистості. Відповідно, до основних аспектів стратегії самореалізації можна віднести змістовний та орієнтаційний. Змістовного аспекту стосуються ціннісно-сміслові утворення (О. М. Леонтьєв, Д. О. Леонтьєв, М. С. Ясницький, Л. О. Коростильова та ін.), мотивація досягнення (А. Адлер, К. Роджерс, Д. Макклеланд, М. Ш. Магомед-Емінов та ін.) і саморегуляція (Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубінштейн, Ю. Н. Кулюткін та ін.). Орієнтаційна складова, або локус самореалізації, визначає загальний вектор процесу самореалізації та перевагу тій чи іншій стратегії. Орієнтаційний аспект стратегії самореалізації особистості представлений особистісною спрямованістю (Б. Ф. Ломов, А. Г. Маклаков, Л. М. Мітіна, М. З. Неймарк та ін.), смисловою та тимчасовою перспективою (Д. О. Леонтьєв, Н. В. Гришина, Н. Ф. Наумова та ін.), ставленням до себе і суб'єктивним контролем (В. В. Столін, К. М. Гуревич). На думку науковців, вибір стратегії самореалізації має особистісний або екзистенційний характер (Д. О. Леонтьєв та ін.). Отож, на основі описаних вище теоретичних положень та розробок інших вчених (Т. Амабайл, Е. Ф. Коломієць, В. В. Суворов та ін.), можна припустити, що на процес вибору стратегії самореалізації впливає креативність як комплекс когнітивних і мотиваційно-особистісних властивостей.

Для дослідження креативності та її показників (когнітивний та мотиваційно-особистісний) були використані такі методики: тест креативності Е. П. Торренса, тест віддалених асоціацій С. О. Медніка (адаптований В. Н. Воронкіним), методика САТ (Л. Я. Гозмана), методика термінальних цінностей І. Г. Сеніна. Для дослідження локусу самореалізації (самооцінний, орієнтувальний, смисловий аспекти) використовувались такі методи: тест-опитувальник самовідношення (В. В. Столін, С. С. Панталеєв), тест СЖО Д. О. Леонтьєва, методика спрямованості особистості Б. Баса. Для дослідження стратегії са-

моререалізації були використані: методика САТ (Л. Я. Гозмана), проєктивна методика “Мій життєвий шлях” в адаптації І. Л. Соломіна. У дослідженні взяли участь студенти молодших курсів у кількості 80 осіб (60 жінок та 20 чоловіків).

Загальний аналіз вираженості показників креативності та вибору стратегій самореалізації за загальною вибіркою досліджуваних засвідчив таке. Когнітивний блок креативності вибірки характеризується заниженими значеннями образної креативності, а особистісний – низьким показником уяви. У структурі вибору стратегії самореалізації особистості домінує самооцінний компонент. Спостерігається недостатня сформованість смислового та орієнтувального (спрямованість на себе, на взаємодію, ділова спрямованість) компонентів вибору, а також низька орієнтація на очікуване ставлення навколишніх. Можливо цей результат зумовлений специфікою вибірки. У дослідженні брали участь молоді люди, котрі перебувають на початку процесу формування особистісного та професійного самовизначення.

У ціннісному блоці стратегії самореалізації досліджуваних переважають термінальні цінності матеріального становища, саморозвитку та духовного задоволення. Основна увага досліджуваних зосереджена на професійній та навчальній сферах життєдіяльності.

На основі якісного аналізу результатів дослідження за методиками діагностики креативності були виділені такі групи досліджуваних: “висококреативні”, “середньокреативні”, “низькокреативні” та група “змішаного типу”.

У групі “висококреативних” досліджуваних порівняно з “низькокреативними” більшою мірою сформоване уявлення про основні життєві цілі, але меншою мірою впевненість у можливості контролювати життєві події. При виборі стратегії самореалізації “висококреативні” досліджувані більшою мірою мотивовані досягненням та орієнтовані на вирішення ділових проблем. “Висококреативні” особистості відрізняються більш високими значеннями самоактуалізаційних показників стратегії самореалізації (підтримки, цінностей, самосприймання, міжособистісної чутливості, ставлення до пізнання). Досліджувані “низькокреативної” групи, вибираючи стратегію самореалізації, демонструють меншу вираженість цільового компоненту та ділової спрямованості. У порівнянні з “висококреативними”, “низькокреативні” особистості надають меншого значення цінностям духовного задоволення, власної індивідуальності та життєвій сфері захоплень.

Специфіка “середньокреативної” групи і “креативів змішаного типу” полягає в такому. Орієнтаційний компонент локусу самореа-

лізації “ділова спрямованість” у “середньокреативних” досліджуваних виражений вище, ніж у “креативів змішаного типу”. Однак у стратегії самореалізації цінність професійного та суспільного життя у “креативів змішаного типу” вища. Серед самоактуалізаційних характеристик досліджувані “середньокреативної” групи мають значно вищі показники блоку почуттів, ніж “креативи змішаного типу”. Відсутність значущих відмінностей у показниках самовідношення може вказувати на їх відносну стійкість (високі загальні показники інтегрального почуття “Я” по вибірці) і незалежність від специфіки прояву креативності особистості.

Проведення кореляційного аналізу дало можливість отримати різноманітні кореляційні зв’язки як у загальній вибірці досліджуваних, так і по кожній з утворених груп. Відтак встановлено, що загальна вибірка досліджуваних характеризується високим ступенем взаємозумовленості креативних властивостей. Найбільш інтегрованим у системі зв’язків є показник широти асоціацій. Здатність до перекombінації елементів ситуації супроводжується продуктивністю вербально-образного мислення, пізнавально-творчою спрямованістю, уявою та орієнтацією на складні рішення. На ціннісному рівні креативність загальної вибірки зберігає незалежність від когнітивних та мотиваційно-особистісних властивостей.

Досліджувані “середньокреативної групи” відрізняються мінімальним ступенем взаємозумовленості когнітивних та мотиваційно-особистісних показників. Кількість ідей на невербальному рівні, які здатні продукувати “середньокреативні” досліджувані, взаємопов’язані з потребою в уяві та отриманні нової інформації. Зі збільшенням вербальних та асоціативних показників креативності посилюється прагнення “середньокреативних” досліджуваних до творчості.

“Низькокреативна” група характеризується виділенням в окрему кореляційну структуру термінальної цінності креативності та пізнавальної потреби. Для “висококреативних” досліджуваних характерний найбільший ступінь взаємозумовленості показників креативності. З’ясовано, що чим вища вербальна продуктивність мислення, тим ширший та оригінальніший асоціативний ряд, відтворений “висококреативними” досліджуваними, і тим більшою мірою виражена креативна властивість як складність.

“Креативи змішаного типу” демонструють схильність до ризикованої поведінки при зниженні вербальної продуктивності мислення, а складність поведінки при вираженій абстрактності мислення, котра, своєю чергою, пов’язана з асоціативною продуктивністю. Цін-

ність творчості для цих досліджуваних зростає з посиленням такої когнітивної властивості, як відкритість до нового досвіду.

Креативність як чинник вибору стратегії самореалізації відображається в особливостях взаємозв'язків емпіричних показників в групах досліджуваних з різною вираженістю креативності.

Вибір стратегії самореалізації “висококреативними” особистостями характеризується найбільшою усвідомленістю та орієнтацією на майбутню перспективу. З огляду на сформовані уявлення про основні життєві цілі висококреативні досліджувані більшою мірою мотивовані досягненням, ніж інші групи. Реалізація мотиву досягнення сприяє високому ступеню самоповаги. Цей вибір стратегії самореалізації знижує тенденції ризикованої поведінки. Переважаючими цінностями в стратегії самореалізації особистості є духовне задоволення та збереження індивідуальності, що реалізуються, насамперед, у сфері захоплень. Адаптивним ресурсом служить уява як особистісно-креативна властивість.

Вибір стратегії самореалізації “низькокреативних” досліджуваних характеризується недостатнім усвідомленням майбутніх перспектив. Мотив досягнення є системоутворюючим у структурі стратегії самореалізації досліджуваних “низькокреативної” групи. Однак відсутність творчої позиції знижує ступінь їх реалізації у сфері навчання, а також професійного та суспільного життя. З іншого боку, з огляду на простоту когнітивних параметрів, “низькокреативні” досліджувані з більшою ймовірністю відчують задоволеність від прожитої частини життя поряд зі зниженням самозвинувачення.

Вибір стратегії самореалізації “середньокреативними” досліджуваними здійснюється відповідно до вираженої ділової спрямованості, котра зумовлює у змісті стратегії вираженість мотиву досягнення та цінності матеріального становища. На відміну від креативів змішаного типу, “середньокреативні” досліджувані меншого значення надають сферам суспільного та професійного життя.

Особи зі змішаними показниками креативних властивостей, порівняно з “низькокреативними” та “середньокреативними” людьми, мають відносно високі значення мотиваційно-особистісних показників креативності. “Креативи змішаного типу” вважають життя керованим, відчують задоволеність від сьогодення. У цьому випадку в стратегії самореалізації виражений широкий спектр життєвих цінностей (матеріального становища, духовного задоволення та індивідуальності, престижу, суспільного життя). При високій пізнавальній спрямованості “креативи змішаного типу” оцінюють власне “Я” як

внутрішній стрижень, інтегруючий особистість і діяльність. На підставі цього вибирається стратегія самореалізації, що характеризується мотивацією успіху, незалежністю, широкими міжособистісними контактами, спонтанним вираженням почуттів та цілісним сприйняттям часу.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У наш час особливої актуальності набуває дослідження творчої спрямованості в контексті самореалізації особистості. Це пов'язане з тим, що динаміка розвитку сучасного суспільства ставить перед людиною завдання, котрі потребують новаторських та творчих рішень.

У результаті аналізу представлених у психологічній літературі теоретичних напрямків та їхніх результатів виявлено відсутність єдиної загальноновизнаної думки щодо визначення поняття креативності, її природи, структури та зв'язків з іншими психічними процесами. Аналіз наукової літератури засвідчив два напрямки вивчення феномена креативності. Перший стосується комплексного трактування поняття креативності, яке включає в себе низку взаємопов'язаних когнітивних та особистісних властивостей. Другий вказує на те, що креативність є складне багаторівневе утворення, яке є ресурсом для реалізації особистістю свого життєвого потенціалу та прийняття особистісно значущих рішень.

Порівняльний аналіз емпіричних даних дозволив виявити варіативні тенденції у виборі стратегії самореалізації в групах з різними рівнями вираженості креативності. “Висококреативні” особистості при помірній схильності до ризику дотримуються основних життєвих цілей та вибирають стратегію самореалізації, в основі якої лежить мотив досягнення й позитивне самосприймання. “Низькокреативні” особистості, через свої когнітивні особливості, не мають чітко сформульованих життєвих цілей, не досягають у стратегії самореалізації цінностей матеріального становища та соціальних контактів. Представники “середньокреативної” групи, залежно від різних когнітивних показників, вибирають стратегію самореалізації, виходячи з переважаючої спрямованості на себе або на річ, що, своєю чергою, визначає вираженість мотиву досягнення та цінності матеріального становища. “Креативи змішаного типу” за умови розвиненої творчої позиції вважають життя керованим власними зусиллями, вірять у свої сили, відчують задоволеність цим та реалізують широкий спектр термінальних цінностей.

Крім варіативних, специфічних для виділених груп досліджуваних особливостей, виявлено інваріантні, загальні для всієї вибірки,

зв'язки компонентів, що входять у структуру креативності, вибору і стратегії самореалізації особистості.

На підставі отриманих емпіричних результатів вважається можливим запропонувати практичні рекомендації для роботи психолога у сфері освіти, професійного та особистісного консультування. З урахуванням отриманих даних можуть бути розроблені різні програми та тренінги з розвитку позитивного самоствавлення і креативних властивостей, що сприяють вибору оптимальної стратегії самореалізації особистості.

Література:

1. Барышева, Т. А. Креативность. Диагностика и развитие: Монография. – СПб. : изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2002. – 205 с.
2. Воронин, А. Н. Интеллект и креативность в межличностном взаимодействии. – М. : Изд-во “ИПРАН”, 2004. – 270 с.
3. Гришина, Н. В. Индивидуальность: человек как субъект жизни // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 6 / Под ред. Л. А. Коростылевой. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2002. – С. 15-23.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
5. Семенов, И. Н. Рефлексивная психология творчества: концепции, экспериментатика, практика // Психология. Журнал высшей школы экономики, 2005. – Т. 2. – № 4. – С. 65-72.
6. Самоактуализационный тест / Под ред. Л. Я. Гозмана, М. В. Кроза, М. В. Лагинской. М., Российское педагогическое агентство, 1995. – 42 с.
7. Соломин, И. Л. Методика рисуночных метафор “Жизненный путь”: методическое руководство. – СПб: ИМАТОН, 2001. – 64 с.